

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРІЕ

ИЗСЛЕДВАННЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕСЕТИ

ПРИСВІЙНИЙ РОДОВИЙ В СУПРАСЛЬСЬКОМУ ЗБІРНИКУ

Катерина Забожанова

Наявність присвійного давального відмінка в староболгарських пам'ятках писемності X-XI ст. замість грецького *Genitivus possessivus* у ряді випадків визначається як одна з характерних рис болгарської мови, що відрізняє її від інших слов'янських мов та зближує з балканськими.

К. Мірчев зазначає, що родовий відмінок в староболгарській мові «почав витіснятися давальним» [5: 253]. Цієї точки зору дотримується також І. Харалампієв: «Ще у староболгарській мові, як результат впливу балканського мовного середовища, присвійний родовий почав витіснятися давальним відмінком... та присвійними прикметниками» [11: 187]. Цей процес досяг свого апогею у середньоболгарський період, а також відзначається тенденція його обмеження заміщенням присвійними прикметниками у більш пізній період розвитку болгарської мови. К. Мірчев відмічає, що найбільш красномовними є приклади з Троянської повісті.

Але для конкретних результатів при порівнянні даних різних пам'яток писемності необхідно мати на увазі усі зареєстровані використання окремого відмінка у певній пам'ятці. Інакше картина може бути неповною, що може призвести до неточних висновків. Досі не представлена «абсолютна частотність використань родового та давального відмінків» [4: 26] в кожному окремому староболгарському рукописі.

Отже, питання про конкуренцію присвійного родового та давального відмінків у болгарській мові (та у кожній окремій пам'ятці писемності) все ще залишається актуальним.

Використання родового відмінка у староболгарських пам'ятках писемності засвідчено в основному двох видів: приіменні та придієслівні. Слависти, які займаються дослідженням питань староболгарської відмінкової системи, зазначають, що родовий відмінок є найбільш навантаженим відмінком у семантичному та функціональному відношеннях.

Г. Хабургаєв зазначає, що родовий відмінок «у всіх своїх окремих значеннях вказує на родові поняття або на те, з чого береться частина або до

чого відноситься (кому належить) предмет, назва якого керує родовим відмінком» [10: 387-388].

Різноманітні приклади використань родового відмінка у Зографському та Маріїнському Євангеліях наведені А. Ваяном, але його увага зосереджена насамперед на прикладах придієслівного використання [15: 181-185].

В. Вондрак розглядає безприйменникові родові форми, які в залежності від їхнього використання розподіляє на три групи — первинні (придієслівні та адномінальні); ті, які виконують аблативну функцію; знахідно-родові форми [17: 274-284].

К. Мірчев розглядає найважливіші особливості у використанні усіх відмінків, у тому числі й родового, зазначаючи: «Присвійний родовий в староболгарській мові у значній мірі обмежений присвійними прикметниками, використання яких було більш властиве слов'янським мовам» [6: 104].

Але згадані вище дослідники лише торкаються питання про використання родового відмінка. Найбільш плідно приіменні відмінкові використання починають вивчатися на початку 60-х років ХХ ст. Увага Р. Вечерки зосереджена на використанні саме родового відмінка. Автор відзначає, що родовий відмінок може вживатися: а) з іменником; б) з дієсловом (та прикметником); в) самостійно. В першому випадку він функціонує як означення, сполучуючись з означуваним іменем шляхом синтаксичного зв'язку детермінації. Аналіз безприйменникових родових форм проілюстрований прикладами зі староболгарських пам'яток писемності. Р. Вечерка співставляє дані приіменних родових та давальних форм та відкриває відмінності, які подає в таблиці, зазначаючи, що цифри у таблиці свідчать «про відношення окремих пам'яток одна до одної, але зовсім нічого не говорять про відносну фреквенцію давального та родового приіменного в кожній з пам'яток» [1: 200].

У другій частині роботи «*Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*» Р. Вечерка розглядає «внутрішню структуру речення» [16]. Увага зосереджена на головних та другорядних членах староболгарського речення, серед яких є і означення, а також на використанні адномінальних відмінків (родового та давального), присвійних прикметників, прислівників та числівників. Наведені приклади з староболгарських євангельських рукописів, до яких подані відповідні приклади з грецького тексту.

В роботі К. Ходової увага зосереджена на найбільш типових випадках використання родового відмінка. Вона описує приіменні родові використання з означальним та присвійним значеннями, виділяючи три типи іменних конструкцій. В кожному типі конструкції зроблено розподіл в залежності від означального члена. Серед прикладів переважають конструкції з означуваним членом в родовому відмінку. К. Ходова зазначає, що родовий відмінок служить «для вираження власне означального та присвійного значень, які дуже легко переходять одне в одне» [12: 134].

А. Мінчева в результаті свого дослідження констатує: дані староболгарських пам'яток про використання давального відмінка в генитивній функції свідчать про те, що давальна форма поступово стає конкурентом родового відмінка [2: 122]. У своїй монографії «Развой на дателния притежателен падеж в българския език» авторка робить детальний аналіз приіменних давальних використань у болгарських пам'ятках писемності X-XVII ст. та у найбільш важливих текстах деяких слов'янських мов. Поряд з багаточисельними прикладами посесивного датива наведені також родові використання з присвійним значенням в різноманітних за змістом староболгарських рукописах.

О. Чешко досліджує матеріал північно-болгарських рукописів — Савиної книги та Супрасльського збірника. Вона ставить за мету — «побудову відмінкових кореляцій та визначення морфологічних значень відмінків староболгарської мови» [14: 49]. Авторка враховує тільки суб'єктно-об'єктні відношення безприіменникових відмінків, а також функцію локатива «з приіменником о як члена системи відмінкових протиставлень».

У дослідженні М. Мижлекової [7] розглядаються синтаксичні засоби вираження присвійності у Ватиканському палімпсесті. До них відносяться усі приіменні використання в родовому та давальному відмінках. При повній ексцерпції цих використань з Ватиканського палімпсесту виділено 499 іменних конструкцій, які співставлені зі староболгарськими євангельськими переписами: Зографським та Маріїнським тетраєвангеліями та з апракосами — Асеманієвим Євангелієм та Савиною книгою. Загальна кількість аналізованих іменних конструкцій з п'яти староболгарських Євангелій та грецького євангельського тексту становить 2 567. Іменні конструкції розподілені на дві частини, кожна з яких складається з двох основних груп та різної кількості підгруп. Співвідношення родових та давальних посесивних конструкцій становить: 392:107 у Ватиканському палімпсесті, 371:100 в Асеманієвому Євангеліє, 433:28 у грецькому євангельському тексті, 357:90 в Маріїнському Євангеліє, 349:88 в Зографському Євангеліє та 197:55 у Савиній книзі. Отже, родові посесивні конструкції переважають.

* * *

Однією з найбільш досліджених з різних точок зору староболгарських пам'яток писемності [9: 13-16] є Супрасльський збірник [9] (далі *Супр*). Але досі не приділено належної уваги приіменним використанням в давальному та родовому відмінках у *Супр*. Окремі приклади наведені в дослідженнях А. Мінчевої [3], О. Чешко [13], Т. Ніколаєвої [8]. Немає вичерпної інформації про всі приіменні використання в давальному та родовому відмінках. Це означає, що кількісне співвідношення між використаннями двох відмінків невідоме.

Наше дослідження базується на матеріалі 10 Слів (№2 — №11: слова за мѣстацъ мартъ) першого тому *Супр*. Загальна кількість сторінок досліджуваного тексту становить 140. Розглядаються тільки іменні словосполучення (конструкції), що містять *Genitivus possessivus*. Кожна конструкція складається

з двох основних членів: означуваного, який для зручності позначаємо *O1*, та означального, який позначаємо *O2*. *O2* — займенник, а *O1* може бути іменником або субстантивованим прикметником чи діеприкметником. Серед наведених прикладів є й такі іменні словосполучення, члени яких розширені своїми узгодженими означеннями, які позначаємо *O3*.

БЕЗПРИЙМЕННИКОВІ КОНСТРУКЦІЇ (72)

O1 + O2 (52): такоже крѣви ѿго земльѣхъ полигати №2, 17: 21-22; такоже вѣскоуити ведѣштіиѣмъ ѿго отъ страха №2, 18: 14; да вѣскрѣснетъ вогъ и разидѣтъ са врази ѿго №2, 22: 18; и вѣжатъ отъ лица ѿмоу ненавидѣштіи ѿго №2, 22: 19-20; и цѣсарѣствоу ѿго №3, 28: 23; любитъ же и любашта ѿго №3, 29: 7; славитъ же и славашта ѿго №3, 29: 7-8; и не имате сътворѣнтіи гнѣва ѿго №3, 29: 14-15; и страха ѿго невръгша №3, 40: 14; всѣмъ садомъ и нивѣнѣиѣмъ сѣтиѣмъ повелѣниѣмъ ѿго №3, 40: 23; и похвативъши нозѣ ѿго плака са горько №3, 44: 6; по съмръти же ѿго домъ ѿго на цркъвѣ отължчиша №3, 52: 8; да понеже прѣстѣпиша ѹловѣци заповѣди ѿго №3, 53: 21; а ѿмоу р'мниѣхъ же нарицаѣтъ княза свѣтъ ѿхъ №4, 56: 8; вѣ истинѣхъ да вънидетъ орѣжиѣ ѿхъ вѣ срьдѣца ѿхъ №5, 74: 20 та ін.

O1 + же + O2 (2): мати же ѿго и не испоуивъши вѣздѣвѣши рѣцѣ и текѣштіи иде плачѣштіи са до стѣлаго мѣжа №3, 43: 26-27; мати же ѿго влажената силвина живѣаше близъ вратъ стѣлаго паула апостола №8, 119: 23.

O2 + O1 (6): или ч'то ѿг' сила №3, 27: 7-8; дрѣзайте не боите са ѿхъ мѣжѣ №5, 75: 26; ѿлико ѿхъ стѣни тѣхъ гласѣ испоуѣтиша №6, 86: 6; запрѣва оубо льшташе ѿхъ ласканиѣмъ №6, 86: 27; пакы вѣ своеу кѣждо ѿхъ идѣтъ отѣуѣство №7, 98: 5; и не отѣмештѣхъ са свѣлааго дѣха нѣ трепештѣхъ ѿго крѣпости №7, 115: 18.

O3 + O1 + O2 (5): отъвергѣхъ са тѣмъно крѣстиѣнѣскы вѣрѣ ѿхъ №4, 65:29; оставльше нѣнѣшнѣи градъ ѿхъ №6, 84: 11; нѣхъ и вѣсеѣмоу воинѣствоу ѿго господиѣхъ вѣхъ №7, 113: 19-20; възаша многоцѣнѣныи мошти ѿю №7, 114: 19-20; азѣхъ поклонѣхъ са истин'ноуѣмоу богу и ѿдиноуѣдоуѣмоу снѣу ѿго №7, 115: 16-17.

O1 + O2 + O3 (1): вѣ во стѣнѣхъ ѿ юнѣи вѣсѣхъ №5, 79: 25-26.

O3 + O2 + O1 (2): мечѣмъ повелѣ ѹстѣнѣхъ ѿго главѣхъ отъсѣштіи №4, 61: 25-26; ѹстѣнѣхъ ѿго главѣхъ отъсѣкѣша №4, 64: 7-8.

O2 + O3 + O1 (1): стѣни же кононѣхъ видѣвѣхъ ѿхъ толико невѣрѣство №3, 30: 21-22.

вѣти + O1 + O2 (2): іако стрѣлыи мѣладеништѣхъ вѣиша ранѣ ѿхъ №7, 112: 12; се во вѣбаста имени ѿю повѣснѣхъ же іа повелѣ дѣрати №7, 113: 29.

O2 + вѣти + O1 (1): тѣхъхъ ѿстѣхъ гласѣхъ проидохоѣмъ сквозѣ огнь и водѣхъ №6, 94: 18.

ПРИЙМЕННИКОВІ КОНСТРУКЦІЇ (22)

вѣ + O1 + O2 (4): и шѣдѣше прѣвѣиша съ нимъ вѣ доѣмоу ѿго №2, 16: 23; вѣ истинѣхъ да вънидетъ орѣжиѣ ѿхъ вѣ срьдѣца ѿхъ №5, 74: 20; вѣ фараѣнѣхъ

въ людехъ ѿго №5, 77: 13; како оубо славы съподоватъ са прѣбываѣштии въ заповѣдехъ ѿго №8, 123: 11.

о + O1 + O2 (3): копий же въ печали вѣвѣ о свѣтѣ ихъ №3, 38: 2; хоуливъ же крадъшааго о несытости ѿго №3, 42: 11-12; и князи съвраша са коупно о господи и о христосѣ ѿго №7, 102: 30.

по + O1 + O2 (2): пакже и по смърти ѿго славьнѣша сътвори №3, 43: 10; и по смърти ѿго ник' тоже можетъ исповѣдати послоушъствоуѣштѣ о томъ вооу №3, 53: 28-29.

по + O1 + же + O2 (1): по смърти же ѿго домъ ѿго на цркъ' ве отължуиша №3, 52: 7-8.

отъ + O1 + O2 (2): и отъ прѣльсти ихъ како не сжтъ бѣзи №3, 34: 13-14; неуститѣ же даси и отъ коумиръ ихъ изгнани вѣвѣше и осипами науд волѣти страна та №3, 45-2.

на + O1 + O2 (1): и съврѣгъ ризы съ себе на лица ихъ №5, 78: 17-18.

съ + O1 + O2 (1): и съ материхъ ѿго въ юдн' мь гробѣ положи ї №3, 26: 8.

къ + O1 + O2 (1): ѿгоже вѣша привазади къ ногамъ ѿго №11, 154: 17.

за + O1 + O2 (1): и за доуша ихъ прими моѣ дѣш №7, 110: 12.

до + O1 + O2 (1): гвоздиѣ во вѣнидоша до кости ѿго №2, 17: 23.

O1 + O2 + ради (3): словесе юг' ради їсоуса христоса о того ради воомъ вашимъ не слоугоуемъ №9, 129: 13; ѿгоже познахомъ слова ѿго ради їсоуса христоса поленомъ реуе №9, 132: 1; ѿгоже познахомъ слова ѿго ради №9, 132: 25.

ради + O2 + O1 (1): но възврани юмоу стѣи дхъ многааго ради ихъ ради невѣрства №3, 24: 12-13.

O3 + ради + O1 + O2 (1): да нгы съприимикты сътворитъ хс̄ бг̄ъ о прѣусты ради матере ѿго стѣи вогородица №8, 124: 2.

Використані в якості O2 займенники розподіляються наступним чином: ѿго (57), ихъ (30), ю (3), юю (3), тѣхъ (1).

Використані в якості O1 зустрічаються наступні частини мови: іменники (89), з яких — конкретні (45), абстрактні (37), віддієсловні (7); субстантивовані дієприкметники (4) та субстантивовані прикметники (1).

Загальна кількість конструкцій з *Genitivus possessivus* з O2 займенниками становить 94. Кількість конструкцій з *Dativus possessivus* з O2

займенниками — 82. Отже співвідношення *Genitivus possessivus* : *Dativus possessivus* становить 94:82. Видно, що різниця між двома відмінками мінімальна. Цікавим також є той факт, що великій кількості дативних посесивних конструкцій у староболгарському тексті відповідають генитивні у грецькому оригіналі. Приклади: юмоу вѣнцъ — αὐτοῦ ὁ στέφανος (№9, 142: 4); оуши юмоу — τὰ ὦτα αὐτοῦ (№9, 142: 7); маса юмоу — αἱ σάρακες αὐτοῦ (№11, 149: 21); пльть юмоу — αἱ σάρακες αὐτοῦ (№11, 153: 2) та інші. Це пояснюється тим, що у *Супр.* більше переважають риси розмовної мови. Чи буде подібним співвідношення генитивних та дативних посесивних конструкцій після опрацювання тексту 48 Слів *Супр.*, покажуть наші наступні дослідження.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вечерка Р. Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке// Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей. — Прага, 1963. — С. 183-223.
2. Минчева А. За произхода на дателния падеж в генитивна функция в българския език // Славистичен сборник (По случай V Международен конгрес на славистите в София). — София, 1963. — С. 105-128.
3. Минчева А. Развой на дателния притежателен падеж в българския език. — София, 1964.
4. Минчева А. Старобългарският език в светлината на балканистиката. — София, 1987.
5. Мирчев К. Историческа граматика на българския език. Второ издание. — София, 1963.
6. Мирчев К. Старобългарски език. Кратък граматичен очерк. — София, 1972.
7. Мъжлекова М. Специализираните синтактични средства за изразяване на притежание във Ватиканския палимпсест. — Велико Търново, 2005.
8. Николаева Т.Н. План выражения категории посессивности // Категория посессивности в славянских и балканских языках. — М., 1989. — С. 112-215.
9. Супрасълски или Ретков сборник// Под ред. на Йордан Заимов, Марио Капалдо. — София, 1982. — Т. I.
10. Хабургаев Г.А. Старославянский язык. — М., 1974.
11. Харалампиев И. Развой на говоримия български език// Иванова-Мирчева Д., Харалампиев И. История на българския език. — Варна, 1999. — С.41-201.
12. Ходова К.И. Система падежем старославянского языка. — М., 1963.
13. Чешко Е.В. История болгарского склонения. — М., 1970.
14. Чешко Е.В. Система падежей древнеболгарского языка// Вопросы языкознания. — 1967. — №2. — С. 49-63.
15. Vaillant A. Manuel du vieux slave. Tome I. Grammaire. Seconde édition revue et augmentée. — Paris, 1964.
16. Večerka R. Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur// Monumenta linguae slavicae dialectiveteris. Tom XXXIV (XXVII, 2). U.W. Weiher. — Freiburg. Br., 1993.
17. Vondrák W. Altkirchenslavische Grammatik. — Berlin, 1900.